

تحلیل چند نمونه از باورهای عوام در نیشابور

حسینی شفیق، فاطمه سادات، دانشجوی کارشناسی رشته زبان و ادبیات فارسی

چکیده

باور عامیانه یکی از عناصر سازنده فرهنگ است. قانونمندی که مردم عوام در روابط میان اشیاء و مظاهر خارجی طبیعت برقرار می‌کنند، با تثبیت شدن در میان توده مردم به صورت جزئی از فرهنگ عامه درمی‌آید و بررسی و تحلیل این نگرش‌ها دید روشنی از زمینه فرهنگی و اجتماعی آن‌ها به دست می‌دهد. در مقاله حاضر کوشیده‌ایم تا در ابتدا به تعریف فرهنگ و باورهای عوام و بررسی تاثیر آن‌ها بر زندگی مردم بپردازیم و سپس چند نمونه از باورهای عوام در نیشابور را معرفی کنیم، آن‌ها را شرح و تفصیل نموده و در پایان از داده‌ها نتیجه‌گیری نماییم.

کلمات کلیدی: باورهای عامیانه، نیشابور، فرهنگ عامه، آداب و رسوم، فولکلور

۱. مقدمه

«مردمان و ملت‌های پیشین بیش از ملت‌های جوان اعتقادات و خرافات دارند؛ زیرا آن‌ها با نژادها و ادیان گوناگون پیوند خورده‌اند در نتیجه این آمیزش، تماس‌ها، عادات، اخلاق و آیین‌هایشان؛ افکار و خرافات تازه‌تری را پدید آورده‌اند؛ که نسل به نسل بر سر زبان‌ها مانده است؛ سرزمین ایران نیز با داشتن اقوام مختلف و تاریخی دارای فرهنگ غنی از باورهای عامیانه است که قدمت آن هم به پای سرگذشت آنان است؛ مانند: کلدانی-ها، آشوری‌ها و... از این رو کاوش و پژوهش درباره اعتقادات عوام نه تنها از لحاظ علمی و روانشناختی قابل توجه است بلکه برخی از نکات تاریخی و فلسفی را برایمان روشن می‌سازد و پس از تحقیق و مقایسه این خرافات با خرافات سایر ملل می‌توانیم به ریشه و مبدا آداب و رسوم و ادیان و افسانه‌ها و اعتقادات مختلف پی ببریم.»

همین خرافات است که آدمی را در دوره‌های گوناگون تاریخی قدم به قدم راهنمایی کرده و تعصب ها، فداکاری‌ها، امیدها و ترس‌ها را در بشر تولید نموده و هنوز در نزد مردمان متمدن در اغلب وظایف زندگی دخالت دارد. چون بشر از همه چیز غیر از خرافات خودش می‌تواند چشم‌پوشد.» (هدایت: ۱۳۸۲: ۲۲)

با مقایسه خرافات و باورهای عامیانه ملل مختلف دریافت می‌شود که تقریباً همه‌ی آن‌ها از یک اصل و چشمه جاری شده‌اند و به مرور زمان به صورت‌های مختلف بومی سازی شده‌اند.

در این مقاله کوشیده‌ایم با تحلیل چند نمونه از باورهای عوام در نیشابور گامی موثر در جهت شناساندن فرهنگ مردم نیشابور به مخاطبین برداریم. امید است مورد قبول ادب پژوهان گرانقدر قرار گیرد.

۲. تحلیل باورهای عوام در نیشابور

به نظر می‌رسد مردم روزگاران کهن اعتقادات و باورهای خرافه‌ای بیشتری نسبت به مردمان جدید داشته‌اند.

البته ریشه و مبداء پیدایش این باورها نزد اقوال اولیه بشر از یک احتیاج ناشی می‌شود که به صورت اصل علت و معلولی در قوانین عقلانی بروز کرده‌اند و به خصوص این خرافات اکثراً در حوادث طبیعی مانند: زلزله، سیل، توفان و امثال آن‌ها که ایجاد ترس یا تهدید خطری را می‌نماید ایجاد شده‌است.

با بررسی کتب تاریخی و سیر تحولاتی خرافه در ایران می‌توان دریافت که برخی از این خرافات متعلق به دوره ساسانی است؛ البته بخشی از این باورها نیز از ملل بیگانه وارد فرهنگ ایران شده است.^۱

اینک با این مقدمه از باورهای عوام به تبیین چند مورد از باورها و اعتقادات عوام در نیشابور می‌پردازیم:

۲-۱- بر لباس زن زائو اشیاء فلزی آویزان می‌کنند تا آل جگرش را نبرد:

مردم نیشابور بر این باورند اگر زن زائو بترسد آل جگرش را می‌برد و داخل آب می‌گذارد و یا آن را زیر خاکستر دفن می‌کند و در این صورت زن می‌میرد. اعتقاد داشته‌اند که این موجود موهومی از فلزات می‌ترسد و نزدیک به زن نمی‌شود. البته علت اصلی مرگ کم خونی زن در اثر زایمان طبیعی در زمان قدیم بوده است.

۲-۲- بستن نان بر شکم تازه عروس برای خیر و برکت:

باور مردم نیشابور بر این است که نان عامل خیر و برکت است و باعث افزایش ثروت می‌شود؛ البته در روایات نیز نان مظهر خیر و برکت است؛ به طوری که رسول خدا در بیانی می‌فرماید: «فَلَوْلَا الْخُبْزُ مَا صَلَّيْنَا وَلَا صُمْنَا وَلَا آدَيْنَا فَرَائِضَ رَبِّنَا عَزَّ وَجَلَّ.» به این معنا که «اگر نان نبود، نه نماز می‌خواندیم و نه روزه می‌گرفتیم و نه واجبات پروردگار بزرگ خود را ادا می‌کردیم.» (کافی: ۱۳۷۵: ۲۸۶) و این نشانگر اهمیت بالای نان در اسلام است و از نظر بنده همین ارزش‌های دینی است که نان را به یک اسطوره در باورهای عامیانه مردم

---

۱. دین زرتشت مخالف خرافه بوده است.

تبدیل کرده‌است و باعث راه‌یابی نان به اعتقادات آنان شده است. به همین دلیل هم هست که مردم نیشابور بر شکم تازه عروس که نماد آغاز زندگی مشترک است؛ نان می‌بندند تا موجب خیر و برکت در زندگی‌اش شود.

۲-۳- گذاشتن کودکی که راه نمی‌رود در چهارچوب در:

اگر سن کودک از راه رفتن گذر کند و راه نیفتد او را در چهارچوب در خانه قرار می‌دهند و خانه را روی کودک جارو می‌زنند و این عمل را هفت چهارشنبه به طور مداوم تکرار می‌کنند.

مسئله‌ای که اینجا باید به آن توجه شود تقدس عدد هفت در اساطیر است. از میان اعداد، عدد هفت از دیرباز مورد توجه اقوام مختلف جهان بوده و از میترائیسم سرچشمه گرفته‌است. وجود برخی عوامل طبیعی مانند تعداد سیاره‌های مکشوف جهان باستان و همچنین رنگ‌های اصلی امثال آن مؤید رجحان و جنبه مابعد طبیعی آن گردید.

بسیاری از فرهنگ‌ها و تمدن‌های قدیم و جدید، برای عدد هفت احترامی بیش از سایر اعداد قائلند. ایام هفتگانه هفته در نظر «بنی اسرائیل»، طبقات آسمان و زمین در نظر «مردم قدیم بابل»، هفت بار زنده شدن انسان در مذهب «برهما»، هفت قدم همراهی عروس و داماد در «هند»، هفت فرشته مقرب «زرتشتیان» بهمن اردیبهشت شهریور اسپندارمز خرداد مرداد و اهورا مزدا)، هفت نر و ماده در «تورات»، هفت روح پلید و هفت گناه کبیره «مسیحیت» (غرور، خشم، طمع، شکم‌پرستی، شهوت، حسادت و تنبلی)، هفت کلمه آخر حضرت عیسی (خدای من، چرا مرا به خود واگذاشتی؟)، طبقات هفتگانه آسمان در «اسلام» (اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ^۳)، هفت گاو لاغر و هفت گاو فربه در روایت یوسف در قرآن، قراء سبع (هفتگانه)، قرار گرفتن هفت قسمت بدن در سجده نماز مسلمانان بر زمین (دو زانو، دو انگشت پا، پیشانی، دو کف دست)، هفت وادی سلوک در تصوف (طلب، عشق، معرفت، استغنا، توحید، حیرت، فقر و فنا)، هفت انسان نقش شده در بالای درب آرامگاه داریوش هخامنشی، هفت خوان رستم در شاهنامه (خوان اول: نبرد رخس با شیر، خوان دوم: گذر از بیابان خشک، خوان سوم: کشتن اژدها، خوان چهارم: زن جادوگر، خوان پنجم: جنگ با اولاد مرزبان، خوان ششم: جنگ با ارژنگ دیو، خوان هفتم: جنگ با دیو سپید)، پله‌های هفتگانه آرامگاه کورش کبیر در پاسارگاد همگی از همین نمونه‌اند.

در ادبیات فارسی نیز عدد هفت نقش مهمی دارد. هفت پیکر نظامی و هفت اورنگ جامی از کتب معتبر شعر فارسی هستند. در فرهنگ امروزه نیز عدد هفت نشانگر زیادی و بیشی است: هفت قلم آرایش، مجلس هفتمین روز درگذشت، هفت پشت دورتر نیز مثال‌هایی از این دستند.

رقم اسرارآمیز و مقدس‌گونه هفت، از ترکیب دو عدد سه و چهار ایجاد شده‌است که بنا بر حکمت فیثاغورثی و زمانی بسیار دورتر از آن، اعدادی خوش‌یمن شناخته می‌شدند. به عقیده بابلیان، مصریان و تمدن‌های باستانی دیگر، به وجود هفت سیاره مقدس (قمر و عطارد و زهره و شمس و مریخ و مشتری و

۳.سوره طلاق آیه ۱۲

خدا آن کسی است که هفت آسمان را آفرید و مانند آن آسمان‌ها از (هفت طبقه) زمین خلق فرمود.

زحل). اعتقاد داشتند. در زبان عبری واژه قسم خوردن، به طور تحت‌اللفظی به معنای قرارگرفتن تحت نیروی هفت چیز است که برگرفته از هفت میثی است که در پیمان میان ابراهیم نبی و ابی ملک در بیرشیا بدان اشاره شده است.

هرودوت نیز به یک قسم عبری اشاره کرده که در آن هفت سنگ به خون آغشته می‌شوند. آفرینش جهان در هفت روز انجام شد، هفت بار چرخیدن به دور کعبه برای طواف کعبه، هفته هفت روز دارد، هفت حسن خداداد، هفت گناه کبیره در مسیحیت، هفت مرحله در زندگی انسان، هفت طبقه بهشت و جهنم و مثال‌های بیشمار دیگری در میان ادیان، ملل و اعصار مختلف از جمله مصادیق حضور جادویی عدد هفت در زندگی و مرگ انسان‌ها هستند.

۲-۴-طلب باران:

اعتقاد دارند که اگر بدن موجودی به نام خرخاکی^۳ را با آب دهان خیس کنند باران می‌بارد.

این موجود یک سخت پوست است که دارای چهارده پا و دو شاخک می‌باشد. مسئله حائز اهمیت در این باور این است که این جانور تنها در صورت وجود رطوبت زنده می‌ماند و در اینجا آب دهان و حتی باران عامل رطوبت‌اند و تحلیلی که می‌توان از این باور داشت این است که در هنگام خشکسالی برای کمک به زنده ماندن این موجود پشت آن را خیس می‌کرده‌اند تا او به پاس این عمل آنها برای نزول باران دعا کند. البته علت دیگری که می‌تواند مورد فرض باشد این است که خرخاکی در هنگام باران با توجه به غریزه‌ای که دارد از خانه‌اش بیرون می‌آید (چون ممکن است باران خانه‌اش را خراب کند). به همین علت وجود خرخاکی را نشانگر نزول باران می‌دانسته‌اند.

۲-۵-رویت امام زمان و یا حضرت خضر:

معتقدند که اگر فردی مبرا از گناه چهل جمعه در ورودی حیاط خانه را جارو کند جمعه چهارم امام زمان و یا حضرت خضر را رویت خواهد کرد

دلیل این امر این است که فرد با بیدار شدن هر هفته و آب و جارو کردن در ورودی انتظار خود برای میزبانی امام عصر را نشان می‌دهد؛ از طرفی عدد چهل در اسلام عدد مقدسی نیز هست به این صورت که گفته‌اند عقل انسان در چهل سالگی به بالاترین درجه‌ی کمال خود می‌رسد، حضرت پیامبر در سن چهل سالگی به پیامبری مبعوث شدند، حضرت موسی چهل روز در کوه معتکف بود تا الواح مقدس را مشاهده کند، قوم بنی اسرائیل به دلیل نافرمانی و پرستش گوساله به سرگردانی چهل ساله محکوم شدند، تخمیر طینت آدم ابوالبشر نیز در چهل روز اتفاق افتاد و عرفا سنت چله نشینی را از همین آفرینش چهل روزه حضرت آدم اقتباس کرده‌اند. به همین دلیل است که عدد چهل در میان باور عوام جایگاه ویژه یافته است.

۳. نوعی سخت پوست است که دارای پوسته‌ای سخت و بند بند است.

۲-۶- اعتقاد به پر برکت بودن مار:

مردم اعتقاد دارند که اگر مار در خانه‌ای پیدا شود برکت به همراه دارد.

مار نام یک حیوان سمی است که در قرآن در داستان عصای حضرت موسی از آن نام برده شده است و این باعث تقدس مار شده است. اصولاً مردم عادت دارند از مقدسات مذهبی خود اسطوره بسازند و همین امر موجب ورود این عوامل مقدس در باورها و اعتقادات مردم شده است. البته علت دیگر ممکن است این باشد که غالباً در خانه‌های ثروتمندان به علت وجود انبار آذوقه موش زیادی وجود داشته است و مار هم برای گرفتن موش‌ها به این خانه‌ها می‌رفته‌اند سپس مردم اینگونه تحلیل کرده‌اند که مار برکت به همراه می‌آورد.

۲-۷- آهن موجب رفع ترس:

اگر زن حامله بترسد زنجیر در را آب می‌کشند و آب حاصل را به او می‌دهند تا این ترس موجب سقط جنین نشود.

به آب حاصل از آب کشیدن آهن، آب آهن گفته می‌شود که دارای خواص پزشکی بسیاری است که از جمله این فواید در دوران بارداری می‌توان به پیشگیری از یبوست و جلوگیری از بیش فعال شدن نوزاد و حتی کاهش احتمال خطر سقط جنین اشاره کرد.

۲-۸- روز چهارشنبه آخر سال و آمدن اموات به خانه:

مردم معتقدند که روز چهارشنبه آخر سال باید بوی غذا و یا روغن داغ باید در خانه بپیچد زیرا بنا بر اعتقاد آنان در این روز اموات پشت در خانه می‌آیند و اگر بویی نپیچیده باشد صاحب خانه را مورد لعن و نفرین قرار می‌دهند.

فرضی که من از این باور دارم تقدس روز چهارشنبه است. آتش روز چهارشنبه سوری نماد گذر سیاوش از آتش است. این اتفاق است که روز چهارشنبه را مقدس می‌کند و نیز به همین دلیل ایرانیان روز چهارشنبه را جشن می‌گیرند. همچنین ایرانیان باستان معتقدند که در این روز فرورها که ارواح پاک مردگان هستند از مینو یا همان بهشت برای شرکت در این جشن به زمین می‌آیند و زمینیان برای استقبال از آنها باید خانه-هایشان را آب و جارو کرده و غذای خوب درست کنند. در حقیقت عمل پرش از روی آتش نشان می‌دهد که همه می‌توانند به نوبه خود سیاوش باشند و با گذر از روی آتش خود را پاک کنند.

۲-۹- خارش کف دست‌ها:

اگر کف دست راست بخارد مال و منال است و اگر کف دست چپ بخارد بدبختی و زوال.

۲-۱۰- باورهای مربوط به چای خوردن:

۲-۱۰-۱- اگر در هنگام چای خوردن تفاله چای روی استکان بایستد؛ مهمان می آید.

۲-۱۰-۲- اگر در هنگام چای نوشیدن قند داخل چای بیفتد؛ مهمان می آید.

۲-۱۰-۳- اگر در هنگام نوشیدن چای استکان ها ردیف شود؛ مهمان می آید.

همانطور که از موارد بالا برمی آید تقریباً باور های مختص چای درباره آمدن مهمان است و از آمدن مهمان خبر می دهد؛ مسئله مهمی که اینجا باید به آن دقت شود جایگاه چای در فرهنگ ایران است. به طوریکه اولین و ساده ترین وسیله پذیرایی از مهمان چای است. به نظر می رسد به دلیل کاربرد زیاد این نوشیدنی وارد فرهنگ مردم شده و جایی در میان باور های آنان باز کرده است.

۲-۱۱- باور بر این که هرکس ته دیگ بخورد در عروسی اش باران می بارد:

گمان می کنم منشا این باور پزشکی است و مربوط به عوارض ناشی از خوردن ته دیگ می شود. توجه شما را به مطالبی از این دست جلب می کنم:

۲-۱۱-۱- پزشکان تغذیه می گویند مواد غذایی در معرض حرارت بالا، ارزش و فواید خود را از دست می دهند. سرطان معده، سوزش و نفخ هم دیگر مشکلاتی هستند که با مصرف ته دیگ، احتمال دارد گریبان تان را بگیرد.

۲-۱۱-۲- صرف زیاد (سه تا چهار بار در هفته) غذاهای برشته حاوی آکریل آمید می تواند باعث افزایش ترشح اسید معده، یبوست، رفلاکس معده و در نهایت، افزایش ریسک ابتلا به سرطان های دستگاه گوارش شود.

وجود این منشآت پزشکی باعث شده است تا این باور وارد عقاید مردم شود تا به سهم خود مانع از خوردن ته دیگ شود.

۲-۱۲- عبور از روی خاکستر:

مردم باور دارند که در هنگام غروب آفتاب نباید از روی خاکستر عبور کرد زیرا احتمال دارد جن درون خاکستر خوابیده باشد و با عبور فرد از روی خاکستر بیدار شود و سعی در آزار و اذیت وی کند.

این باور ناشی از تقدس آتش در بین عوام است و این تقدس نشأت گرفته از ایران باستان است به این دلیل که راه رفتن روی آتش و خاکستر حاصل از آن نوعی بی احترامی به آتش است.

۲-۱۳- ناخن هایتان را شب ها کوتاه نکنید گناه دارد:

طبق تحقیقات اخیر دانشمندان مشخص شده که کلسیم اضافه بدن در ساعات پایانی روز در ناخنها جمع میشود و از ناخنها بعنوان انبار موقت کلسیم بدن استفاده میشود و این کلسیم اضافی در ساعات آغازین روز

به گردش خون باز میگردد و مورد مصرف قرار میگیرد. گرفتن ناخنها در شب باعث از بین رفتن این کلسیم ذخیره شده خواهد شد. همچنین کمبود کلسیم اولین آثارش در بینایی مشاهده میشود.

۲-۱۴- باور به طلسمی به نام شکاربند:

از قدیم الایام تاکنون شکار آهو در بین مردم نیشابور مرسوم بوده است. عوام معتقدند که اگر شکارچی چندین بار تیرش به خطا رود طلسم شده است که این طلسم در باور مردم «شکاربند» نام دارد.

راه خنثی کردن این طلسم در باور مردم این است که از هفت خانه که دختری به نام فاطمه دارند آرد بگیرند و از آن خمیری تهیه کنند ونانی بپزند سپس شکارچی لوله تفنگ خود را از آن عبور دهد و به این صورت طلسم باطل شود.

۲-۱۵- اگر خروس بی موقع بخواند مهمان می آید:

دلیل این ممکن است این باشد که وقتی مهمان می آمده است غذای بیشتری برای مرغ و خروس ها می ریخته اند. شاید خواندن خروس هم به دلیل همین احساس ناشی از رسیدن غذای بیشتر است.

۲-۱۶- مازدرمای:

موجودی شیخ مانند است که ابتدا سایه ایس بر روی زمین بوده است و به مرور زمان بزرگ و بزرگتر می شده است تا جایی که از ابرها هم بلند تر می شده است.

در باور نیشابوریان قدیم دو موجود موهومی وجود داشته است به نام های :

۱. روح که ارواح پاک درگذشتگان بوده اند یا همان فرورها.

۲. سایه ها که اشباح پلید و شیاطین بوده اند.

این موجود جز سایه ها بوده است زیرا باور داشته اند بچه ها را در خود فرو میبرد و به سرزمین سایه ها می برده است.

البته بیشتر برای ترساندن بچه ها استفاده میکرده اند که شب ها بیرون نروند.

۲-۱۷- بستن داماد:

در شب عقد با گره زدن لباس عروس یا بستن چاقو در هنگام کشتن گوسفند داماد را می بندند تا نتواند با عروس تا شب عروسی نزدیکی داشته باشد و در حین نزدیکی فلج شود.

این به این خاطر است که در نیشابور معتقدند در شب عروسی مادر شوهر باید از دختر بودن عروسش اطمینان حاصل نماید.

۳. نتیجه گیری:

با تحقیق پیرامون فرهنگ عامه مردم نیشابور و تطبیق آن با فرهنگ سایر شهرها و وجود مشابهت های فراوان دریافتیم که این مشابهت ها می تواند به دلیل وجود خواستگاه مشترک این آیین ها، باورها و اعتقادات باشد که به مرور زمان و در پی تحولات و دگردیسی های قومی و مذهبی بومی سازی شده و به صورت های گوناگون جلوه گر شده است و اکنون در سراسر این کشور پهناور جایی را نخواهیم یافت که خالی از فرهنگ عوام باشد. البته شایان ذکر است که به دلیل نزدیکی به زبان مردم و دوری از تکلف و پیچیده گویی بسیار جذاب و دلنشین است و مخاطبان چه عامی و چه تحصیل کرده از شنیدن آن لذت می برند و نام بردن این باورها با عنوان خرافه یک اشتباه مصطلح است چرا که هریک از این باورها از روی منطق و بنابر یک منشا معین ایجاد شده اند. امید است که مورد قبول خوانندگان محترم قرار گرفته باشد.

۴. منابع:

۱-۴- ثقه الاسلام کلینی، اصول کافی، انتشارات مبین اندیشه، ۱۳۷۵، محمد جعفر علی.

۲-۴- قرآن کریم، انتشارات انصاریان، ۱۳۸۰، مهدی الهی فمشه ای.

۳-۴- گرایلی، فریدون، نیشابور شهر فیروزه، انتشارات خاوران، ۱۳۷۴.

۴-۴- نصیری دهقان، مهدی، راز عدد هفت، ابتکار دانش، ۱۳۹۱.

۵-۴- والی، زهره، هفت در قلمرو تمدن و فرهنگ بشری، اساطیر، ۱۳۷۹.

۶-۴- هدایت، صادق، فرهنگ عامیانه مردم ایران، چشمه، ۱۳۸۲.

۷-۴- هردوت، تاریخ هردوت، اساطیر، ۱۳۹۵، مرتضی ثاقب فر.

